

Sociale herkomst, opvattingen over relaties en gezin en leefvormkeuzes van jongvolwassenen*

Resultaten van een panelstudie

Jenny de Jong Gierveld en Aart C. Liefbroer

1 Inleiding

De laatste jaren wordt in sociologisch en demografisch onderzoek veel aandacht besteed aan diverse facetten van de levensloop van jongvolwassenen, zoals het moment van het verlaten van het ouderlijk huis, de leefvorm die aansluitend wordt gekozen, het moment van het aangaan van een partnerrelatie, de keuze tussen gehuwd danwel ongehuwd samenwonen en het tijdstip waarop men kinderen krijgt. Uit dat onderzoek blijkt dat de levensloop van jongvolwassenen sterk van karakter veranderd is. Veel beslissingen worden uitgesteld, de volgorde ligt minder vast en de variatie in levenslooppatronen is toegenomen (Liefbroer en De Jong Gierveld 1995).

De grotere mate van variatie in de levensloop van jongvolwassenen zoals die thans vorm krijgt in vergelijking met bij voorbeeld de situatie van jongvolwassenen in de jaren vijftig, wordt algemeen in verband gebracht met de toegenomen individualisering (Waite 1995), recent ook wel met de term 'flexibilisering van de levensloop' aangeduid. De collectief gedeelde ideeën van de samenleving van de jaren vijftig inzake de levensloop van jongvolwassenen konden destijds, in het poesiealbum van de eerste auteur, nog als volgt worden samengevat: 'met dertig moet je zijn getrouwd, met veertig ben je daarvoor te oud'.

Thans zijn dergelijke vaste sociale ankerpunten in de samenleving vervangen door een diffuus en veel meer tijd vragend patroon van persoonlijke keuzen, gebaseerd op individuele voorkeuren voor hetzij moderne, geïndividualiseerde danwel voor meer traditionele stappen en transitie in de levensloop (Corijn 1995; Georg e.a. 1995; Lesthaeghe en Moors 1995; Liefbroer en De Jong Gierveld 1995).

* Dit artikel is gebaseerd op gegevens die zijn verzameld in het kader van het Onderzoeksprogramma 'Het proces van sociale integratie van jongvolwassenen'. Dit programma wordt uitgevoerd door de vakgroep Methoden en Technieken van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek en de Vakgroep Arbeids- en Organisationspsychologie van de Vrije Universiteit in Amsterdam. Dit artikel is mede tot stand gekomen door een financiële bijdrage in het kader van het Prioriteitenprogramma Bevolkingsvraagstukken van NWO. Een eerdere versie is gepresenteerd op de zevende sociaal-wetenschappelijke studiedagen, 11 en 12 april 1996, te Amsterdam.

Indien de vrijheid van jongeren om hun eigen levensloop vorm te geven inderdaad is toegenomen, zoals door aanhangers van de individualiseringstheorie wordt gesteld (Beck en Beck-Gernsheim 1995; Du Bois Reymond e.a. 1994), dan mag verwacht worden dat de keuzes van jongeren op het terrein van relatievorming in sterke mate zullen worden beïnvloed door de opvattingen omtrent relaties en gezin die deze jongeren erop nahouden. Inderdaad blijkt uit cross-sectioneel onderzoek een duidelijke samenhang tussen de waarden en opvattingen van jongeren omtrent relatievorming en gezinsleven enerzijds en de aard van de gerealiseerde leefvormen anderzijds (De Jong Gierveld e.a. 1993; Van Hoorn 1992; Visser 1994; Zhao 1993). Een probleem van de in de genoemde studies gehanteerde cross-sectionele onderzoeksopzet is dat niets met zekerheid gezegd kan worden over de *richting* van een eventueel causaal verband tussen deze variabelen. Daarvoor is een longitudinale onderzoeksopzet nodig waarbij opvattingen omtrent gezinsleven kunnen worden geconfronteerd met daaropvolgende keuzes omtrent leefvormen. Dergelijk onderzoek heeft nog slechts zelden plaatsgevonden. Het onderzoek dat wel heeft plaatsgevonden, wordt gekenmerkt door een concentratie op één of enkele dimensies van gezinsopvattingen, zoals het hebben van traditionele sekserolopvattingen (Goldscheider en Goldscheider 1993a; Moors 1996), de mate van ongebondenheid die men nastreeft (Moors 1996) en de opvattingen omtrent ongehuwd samenwonen (Axinn en Thornton 1993). Hoewel dit onderzoek duidelijk maakt dat opvattingen omtrent relaties en gezin het gedrag van jongeren beïnvloeden, geeft het nog onvoldoende inzicht in *welke* opvattingen bij deze keuzes een rol spelen. Bovendien heeft geen van de betrokken studies betrekking op Nederland.

De individualiseringstheorie suggereert dat jongeren hun keuzes minder dan vroeger laten bepalen door normen en waarden die door de sociale omgeving worden aangereikt. Een dergelijke visie lijkt op gespannen voet te staan met de bevinding dat er nog altijd een relatief sterk effect is van opvattingen van ouders op het gedrag van hun kinderen (Axinn en Thornton 1993; Goldscheider en Goldscheider 1993b). Echter, een zekere invloed van opvattingen van ouders op het gedrag van hun kinderen mag worden verwacht indien kinderen de opvattingen van hun ouders delen. Alleen in zoverre de opvattingen van ouders niet stroken met hun eigen opvattingen en ideeën hebben jongeren er reden toe die opvattingen naast zich neer te leggen. Maar, ook dan nog is het mogelijk dat jongeren zich iets aantrekken van deze afwijkende opvattingen. Ouders zijn tenslotte veelal een zeer belangrijke bron van emotionele en – niet te vergeten – financiële steun voor jongvolwassenen.

Behalve door eigen opvattingen en door normen en waarden uit de sociale omgeving wordt de keuze van een leefvorm ook beïnvloed door de sociaal-structurele kaders van de samenleving, die de mogelijkheden en de restricties voor het handelen vastleggen. Jongeren mogen geacht worden verdergaande verplichtingen uit te stellen naarmate zij over minder financiële hulpbronnen beschikken en indien die

verplichtingen belemmerend kunnen werken op activiteiten op andere terreinen van het leven, zoals het voltooien van een opleiding en het nastreven van een carrière.

In dit artikel zal worden nagegaan in hoeverre elk van de bovengenoemde factoren van invloed is op de leefvormkeuzes van jongvolwassenen. Daarbij zal gebruik worden gemaakt van panelgegevens die zijn verzameld in het onderzoeksprogramma 'het proces van sociale integratie van jongvolwassenen' (Dijkstra 1989, 1993) in het kader waarvan in 1987 en in 1991 een ondervraging heeft plaatsgevonden bij een representatieve steekproef uit de Nederlandse jongvolwassen vrouwen en mannen.

2 Hypothesen

Opvattingen omtrent relaties en gezin. Opvattingen omtrent relaties en gezin blijken sterk te verschillen al naar gelang de leefvorm waarin jongvolwassenen zich bevinden (De Jong Gierveld e.a. 1993; Lesthaeghe en Moors 1995; Maas 1987; Van den Brande 1996). Uit deze onderzoeken blijkt dat jongvolwassenen die bij de ouders wonen of gehuwd zijn er gemiddeld traditionelere opvattingen omtrent relaties en gezin op nahouden dan zelfstandig wonende en ongehuwd samenwonende jongvolwassenen. Zo geldt dat de eersten in vergelijking met de laatsten minder positieve opvattingen hebben omtrent niet-huwelijkse relatievormen, er een sterkere voorkeur voor een sekse-specifieke verdeling van taken tussen mannen en vrouwen op nahouden, minder nadruk leggen op individualiteit binnen een partnerrelatie en een positievere kijk hebben op het ouderschap (De Jong Gierveld e.a. 1993).

Lesthaeghe en Moors (1995) suggereren dat er twee oorzaken ten grondslag kunnen liggen aan deze verschillen tussen leefvormen. Enerzijds kunnen de opvattingen van jongvolwassenen de keuze van hun leefvorm beïnvloeden (*selectie*), maar anderzijds kunnen deze opvattingen ook in meer of mindere mate door de leefvorm bepaald worden (*aanpassing*). Ervaringen met zelfstandig wonen kunnen bijvoorbeeld tot gevolg hebben dat personen minder traditioneel over gezin en relaties gaan denken (Waite e.a. 1986). Beets, Liefbroer en De Jong Gierveld (in druk) laten zien dat beide processen een rol spelen waar het gaat om opvattingen omtrent ouderschap. Enerzijds veranderen deze opvattingen wanneer jongvolwassenen leefvormveranderingen meemaken; anderzijds beïnvloeden deze opvattingen de timing van het ouderschap. We verwachten derhalve dat de waarden en opvattingen van jongvolwassenen ten aanzien van relaties en gezin effecten zullen hebben op de keuze van deze leefvormen (*hypothese 1*). Moors (1996) spreekt in dit verband van waarden die als *Leitmotiv* fungeren voor het maken van keuzes.

Veelal worden waarden en opvattingen omtrent gezin en relaties geacht te liggen op een continuüm lopend van 'traditioneel' naar 'modern' (Lesthaeghe en Moors 1995; Moors 1996). Dit laat echter onverlet dat er diverse typen opvattingen op dit terrein kunnen worden onderscheiden. De Jong Gierveld, Beekink en Liefbroer (1993) maken onderscheid in opvattingen over de vorm van de partnerrelatie (hou-

ding tegenover alternatieve relatievormen), opvattingen over de invulling van de partnerrelatie (rolverdeling tussen de seksen, individualiteit binnen de relatie) en opvattingen omtrent gezinsvorming (houding tegenover ouderschap). Verwacht wordt dat vooral opvattingen omtrent de vorm van de relatie de keuze van een leefvorm zullen beïnvloeden. Jongvolwassenen die een relatief negatieve houding tegenover 'alternatieve' relatievormen hebben, zullen vaker nog thuis wonen of gehuwd zijn dan anderen (*hypothese 1a*). Opvattingen omtrent de inhoud van de partnerrelatie lijken op het eerste gezicht minder relevant voor de keuze van een leefvorm. Echter, men zou kunnen veronderstellen dat jongvolwassenen die streven naar een egalitaire rolverdeling tussen de partners en naar behoud van een zekere mate van individualiteit binnen hun relatie een voorkeur zullen hebben om zich niet te snel aan een partner te binden, want dat zou hun onderhandelingspositie om hun wensen te realiseren kunnen ondermijnen. Het gevolg is dan dat deze jongvolwassenen een grotere kans hebben ongehuwd samen te wonen dan te trouwen (*hypothese 1b*). Hoewel ouderschap onder ongehuwd samenwonenden aan populariteit wint, krijgen nog steeds verreweg de meeste mensen hun kinderen nadat zij gehuwd zijn. Er kunnen verschillende redenen gesuggereerd worden voor het feit dat mensen die een sterk positieve houding ten opzichte van het ouderschap hebben, een relatief sterke voorkeur voor het huwelijk aan de dag leggen. Mulder (1997) stelt dat het krijgen van een kind een langdurige verplichting met zich meebrengt. Mensen gaan dergelijke verplichtingen niet lichtvaardig aan. Het huwelijk versterkt de bindingen tussen partners en verkleint derhalve de kans dat een van de partners de relatie zal verbreken, met alle gevolgen van dien. Verder geldt dat de rechten en plichten van beide ouders binnen het huwelijk vastliggen, terwijl ongehuwd samenwonenden die dat op gelijkwaardige basis willen regelen aanvullende stappen dienen te ondernemen. Derhalve verwachten wij dat de kans dat jongvolwassenen gehuwd zijn toeneemt naarmate zij een positievere houding tegenover het ouderschap aan de dag leggen (*hypothese 1c*).

De normatieve context van het ouderlijk huis. Individualisering veronderstelt dat jongvolwassenen minder dan voorheen hun gedrag zullen laten bepalen door normen en waarden die worden aangehangen in hun sociale omgeving. Vooral de rol van ouders lijkt hier van belang. Dat opvattingen van ouders aan betekenis hebben ingeboet, hoeft echter niet te betekenen dat jongvolwassenen zich in het geheel niets meer van hen aantrekken. Veel jongvolwassenen zullen hechten aan goede betrekkingen met hun ouders, zowel om emotionele als om financiële redenen. Een negatieve houding van ouders tegenover ongehuwd samenwonen of tegenover zelfstandig wonen zonder dat daar een objectieve noodzaak voor is, zou derhalve de keuze van een leefvorm door jongeren kunnen beïnvloeden. Overigens lijkt er weinig reden om op dit punt veel verschil in opvatting tussen ouders en kinderen te veronderstellen. Liefbroer (1989) vond bijvoorbeeld dat er slechts in 15% van de gevallen

sprake was van een duidelijk verschil tussen de plannen van jongvolwassenen wat betreft trouwen en samenwonen en de opvattingen hieromtrent van hun ouders. Daarbij dient echter wel aangetekend te worden dat het daarbij een vergelijking tussen plannen van het kind en de door hem of haar waargenomen opvattingen van de ouders betrof. Desalniettemin verwachten we dat de keuze van een leefvorm door jongvolwassenen mede zal worden beïnvloed door de opvattingen van hun ouders omtrent leefvormen. Naarmate ouders minder positief denken over alternatieve leefvormen is de kans groter dat jongvolwassenen ofwel thuis wonen ofwel gehuwd met een partner samenleven (*hypothese 2*).

Sociaal-structurele mogelijkheden en restricties. Beslissingen omtrent zelfstandig wonen, samenwonen en trouwen zijn niet alleen afhankelijk van de persoonlijke opvattingen van jongvolwassenen of van sociale druk uit de omgeving. De omstandigheden spelen vanzelfsprekend ook een grote rol. Zelfs als we afzien van het feit dat trouwen en samenwonen de aanwezigheid vereisen van een partner die ook bereid is tot een dergelijke stap, zijn er nog diverse omstandigheden die kunnen belemmeren dat jongeren die stappen zetten die zij wensen.

In de eerste plaats geldt dat jongeren die zelfstandig of met een partner gaan wonen, over voldoende financiële middelen daartoe dienen te beschikken. De financiële armslag van laagopgeleide jongeren, die vaak op of net boven het minimum jeugdloon uitbetaald krijgen, is veelal zo gering dat het voor hen moeilijk is om zelfstandig te gaan wonen. Becker (1981) suggereert dat een slechte financiële positie ook belemmerend werkt op het gaan samenleven met een partner. Men zal zelf minder geneigd zijn vergaande verplichtingen tegenover een partner aan te gaan, wanneer de eigen financiën dat niet toelaten, maar ook potentiële partners zullen wellicht minder snel geneigd zijn te gaan samenleven met iemand die over relatief weinig financiën beschikt.

De leefvorm van jongvolwassenen zal niet alleen afhangen van de eigen financiële situatie, maar ook van de mate waarin men ondersteund wordt door de ouders. Jongeren gaan eerder het huis uit naarmate hun ouders over meer financiële speelruimte beschikken (Berrington en Murphy 1994; Corijn 1995; De Jong Gierveld e.a. 1991; Goldscheider en Goldscheider 1993a). Daarnaast kunnen financiële bijdragen van ouders ook het samenleven met een partner bespoedigen (Axinn en Thornton 1992). Derhalve verwachten wij dat de kans dat jongvolwassenen met een partner samenleven of zelfstandig wonen groter is naarmate zij over meer eigen dan wel ouderlijke financiële hulpbronnen beschikken (*hypothese 3*).

Het nog niet beschikken over voldoende eigen financiële middelen om een gezin te onderhouden kan een overweging zijn voor jongvolwassenen die nog een opleiding volgen, om niet met een partner samen te gaan leven (Oppenheimer 1988). Echter, een andere reden om zich nog niet zo sterk aan een partner te binden kan zijn dat men bang is op die manier te weinig tijd en energie over te houden om de oplei-

ding die men volgt, met succes te voltooien en een voorspoedige start te maken op de arbeidsmarkt. Op grond hiervan verwachten wij dat jongeren die nog een opleiding volgen vaker zelfstandig, maar minder vaak met een partner zullen wonen dan jongeren die geen opleiding meer volgen (*hypothese 4*).

3 Data

Steekproef. De gegevens voor deze studie zijn in 1987 en 1991 verzameld onder jongvolwassenen, als onderdeel van het onderzoeksprogramma 'het proces van sociale integratie van jongvolwassenen' (Dijkstra 1989, 1993). In 1987 werden 1775 jongvolwassenen uit de geboortecohorten 1961, 1965 en 1969 geïnterviewd, steeds ongeveer evenveel mannen als vrouwen. De respondenten waren dus ongeveer 18, 22 en 26 jaar oud ten tijde van het eerste interview. Hun namen en adressen waren, gestratificeerd naar geslacht en geboortjaar, willekeurig uit 25 gemeentelijke persoonsregisters getrokken. Deze gemeenten vormden een aselechte steekproef uit alle Nederlandse gemeenten, gestratificeerd naar gemeentegrootte en regio. In 1987 bedroeg de respons 63,4% (27,2% weigeringen, 3,1% niet in staat mee te doen, en 6,3% nooit bereikt). Van het oorspronkelijke aantal werd 70,8% (N=1257) in 1991 opnieuw geïnterviewd. Als gevolg van partiële nonrespons wordt in dit artikel gebruikgemaakt van informatie van 1125 respondenten die volledige informatie hebben verstrekt op alle voor de analyse relevante variabelen.

Beide gegevensverzamelingen bestonden uit een interview en een vragenlijst die men zelf moest invullen. De interviews werden bij de respondenten thuis afgenomen en hadden een gemiddelde duur van ruim anderhalf uur. De schriftelijke vragenlijst was van tevoren aan de respondenten toegestuurd, zodat deze ingevuld aan de interviewer kon worden meegegeven. Zowel de vragenlijst als het interview bevatten vragen over attitudes en gedrag rond het verlaten van de ouderlijke woning, onderwijs, banen en werkeloosheid, partners en kinderen krijgen. Daarnaast werden vragen gesteld over persoonlijkheidskenmerken, sociale netwerken en aspecten van psychische gezondheid.

Meetinstrumenten. Zowel in 1987 als in 1991 is aan respondenten een groot aantal vragen gesteld omtrent hun huidige woonsituatie. Op basis hiervan is een viertal leefvormen onderscheiden, te weten bij de ouders wonend, zelfstandig wonend, ongehuwd samenwonend en gehuwd samenwonend. Het kenmerkende van de zelfstandig wonenden is dat zij noch met hun ouders, noch met een partner samenleven. Wel kunnen eventueel anderen dan ouders of partner deel uitmaken van hun huishouden. Ook respondenten die in een studentenhuus of op kamers wonen, vallen in deze categorie. Voor respondenten die als gehuwd of ongehuwd samenwonend geclassificeerd zijn, geldt dat ook anderen dan de partner deel uit kunnen maken van het huishouden.

Een groot aantal determinanten van de huidige leefvorm is in de analyse betrokken. In het onderstaande worden de voornaamste determinanten nader toegelicht. Tenzij anders vermeld, zijn alle genoemde variabelen gemeten tijdens de eerste onderzoeksrunde in 1987. Alle schalen zijn geconstrueerd op basis van een uitgevoerde Mokkenanalyse voor polytome items (Molenaar e.a. 1994). Met behulp van deze methode kan worden nagegaan in hoeverre items en personen op een onderliggend continuüm kunnen worden gerangordend en in hoeverre de antwoordpatronen van relevante categorieën van respondenten vergelijkbaar zijn. Voor elk van de hieronder vermelde schalen geldt dat zij zowel aan de schaalvereisten van het polytome Mokkenmodel voldoen als vergelijkbare antwoordpatronen opleveren voor respondenten in onderscheiden leefvormen (zie De Jong en Liefbroer [in druk] voor meer details). Elk van de schalen is zo geconstrueerd dat ieder item even zwaar meeweegt in de schaalconstructie en dat de schaal een theoretisch bereik heeft van 0 tot 100.

Indicatoren voor opvattingen van jongvolwassenen. In het onderzoek zijn vier typen opvattingen van jongvolwassen omtrent relaties en gezin opgenomen.

1. *Opvattingen ten aanzien van niet-huwelijkse relatievormen.* Met twee items is de persoonlijke waardering die men heeft voor ongehuwd samenwonen gemeten. De items zijn ontleend aan de onderzoeken naar Culturele Veranderingen, uitgevoerd door het SCP. De respondent wordt steeds geacht een uitspraak omtrent een bepaalde leefvorm af te maken, waarbij men mag kiezen uit de antwoordalternatieven 'keur ik af', 'kan me niet schelen' en 'keur ik goed'. Een voorbeeld van deze items: 'Samenwonen zonder te willen trouwen, keur ik af/kan me niet schelen/keur ik goed'. De twee items vormen een goede Mokkenschaal ($H = .57$ en $p = .70$). Een hogere score indiceert een positievere houding tegenover ongehuwd samenwonen. Daarnaast is op dezelfde wijze met één item geïnformeerd naar de houding van respondenten tegenover het hebben van een lat-relatie ('een vaste partner hebben, maar bewust kiezen om apart te blijven wonen'). Ook in dit geval is het item herschaald tot een bereik van 0 tot 100. De houding van jongvolwassenen ten opzichte van ongehuwd samenwonen is in het algemeen veel positiever dan de houding tegenover het hebben van een lat-relatie ($M = 80$ versus $M = 58$ [M = gemiddelde score]).
2. *Sekserol-oriëntatie.* Deze schaal indiceert in hoeverre men van mening is dat mannen en vrouwen onderscheiden rollen dienen te vervullen in het publieke en het private domein. Een voorbeeld van een item uit deze schaal is: 'Het is het meest natuurlijk dat de man kostwinner is en de vrouw voor het huishouden en de kinderen zorgt'. Deze schaal is opgebouwd uit vier items ($H = .43$ en $p = .73$). Hoe hoger de score op deze schaal, des te minder men onderscheid maakt tussen mannen- en vrouwenrollen ($M = 75$).
3. *Opvatting over explicitering in paarrelaties.* De term 'explicitering' verwijst naar de studie van Van de Avort (1987) en betreft het steeds minder vanzelfsprekend

worden van de inhoud van partnerrelaties; ieder aspect van de relatie wordt onderworpen aan reflectie. Een voorbeeld van een item: 'Ruzie tussen partners verstoort toch altijd hun verhouding en kan daarom het best worden vermeden'. Drie items, ontleend aan de oorspronkelijke schaal van Van de Avort, vormen een Mokka-schaal ($H = .37$ en $p = .62$). Een hogere score indiceert een groter nadruk op explicitering in paarrelaties ($M = 29$).

4. *Opvatting over ouderschap.* Via deze attitude wordt de waardering voor het ouderschap gemeten. In totaal vier items ontleend aan Rozendal, Moors en Leeuw (1985), blijken een goede Mokka-schaal te vormen ($H = .42$ en $p = .70$). Een voorbeeld van één van de items: 'Ik vind het fijn om kinderen te hebben, omdat ze je echt nodig hebben'. Een hogere score impliceert een positievere houding tegenover ouderschap ($M = 30$).

Indicatoren voor de opvattingen binnen het ouderlijk huis. Over de opvattingen van ouders omtrent diverse leefvormen is geen directe informatie beschikbaar. Echter, wel is op indirecte wijze na te gaan wat de opvattingen van de ouders op dit vlak zijn. Allereerst is aan respondenten gevraagd naar de opvattingen van hun ouders over lat-relaties en ongehuwd samenwonen. Daarnaast zijn religieuze betrokkenheid en opleidingsniveau als indirecte indicatoren opgenomen. Verwacht wordt dat de ouders traditionelere opvattingen omtrent relatie- en gezinsvorming zullen hebben naarmate zij een lager opleidingsniveau hebben en geloof centraler stellen in hun leven.

1. *Opvattingen van ouders omtrent niet-huwelijkse relaties.* Deze schaal is gebaseerd op de inschatting van respondenten omtrent de opvattingen van hun ouders over ongehuwd samenwonen en lat-relaties ($H = .52$ en $p = .65$). Een voorbeeld betreft het item 'Hoe denken je ouders over een lat-relatie, dus bewust apart van je partner blijven wonen?', met als antwoordalternatieven 'negatief', 'niet negatief en niet positief' en 'positief'. Een hogere score indiceert een positievere houding van de ouders tegenover niet-huwelijkse relatievormen ($M = 47$).
2. *Religiositeit ouders.* Deze variabele is gebaseerd op het antwoord op de vraag 'Hoe belangrijk vonden je ouders zaken die met geloof of kerk te maken hadden?' De antwoorden konden variëren van 'erg onbelangrijk' (1) tot 'erg belangrijk' (5) ($M = 3,0$).
3. *Opleidingsniveau ouders.* Voor beide ouders is vastgesteld wat het hoogste door hen behaalde opleidingsniveau was. Dit is omgerekend naar het aantal jaren studie dat officieel vereist was om dit niveau te bereiken. De score op deze variabelen kan variëren van 0 (= alleen lager onderwijs) tot 12 (= universitair onderwijs). Gemiddeld heeft de vader van de respondent 4,5 jaar vervolgonderwijs genoten, terwijl dat voor de moeder slechts 3,4 jaar is.

Indicatoren voor sociaal-structurele beperkingen. Drie indicatoren voor financiële hulpbronnen en carrièrbelemmeringen zijn in het onderzoek betrokken. Het opleidingsniveau van de jongvolwassene zelf indiceert het potentiële inkomensniveau. Weliswaar denkt men vaak ook moderner over relaties en gezin naarmate men hoger opgeleid is, maar dit effect is 'uitgezuiverd' doordat er al informatie over deze opvattingen in de analyse wordt meegenomen. Daarnaast indiceert het volgen van een opleiding het aanwezig zijn van belemmeringen voor het vormen van een eigen huishouding of voor het gaan samenleven met een partner. Ten slotte indiceert de economische beroepsstatus van de vader de aanwezigheid van ouderlijke financiële hulpbronnen.

1. *Opleidingsniveau.* Omdat respondenten uit drie geboortecohorten worden vergeleken en een deel van de respondenten op het moment van de tweede ondervraging nog een opleiding volgt, is er voor gekozen het hoogst bereikte of gevolgde onderwijstype op achttienjarige leeftijd als indicator voor het opleidingsniveau te nemen. Deze keuze heeft als nadeel dat er relatief weinig differentiatie tussen respondenten kan worden aangebracht, maar heeft tegelijkertijd als voordeel dat opleiding is gemeten op eenzelfde tijdstip voor alle respondenten. Vier opleidingsniveaus worden onderscheiden, te weten lbo of lager, mavo, mbo en havo/vwo. Van de respondent heeft 21% lbo-niveau, 34% mavo, 5% mbo en 40% havo of vwo.
2. *Opleidingsstatus.* Op basis van informatie over de bezigheden van respondenten in 1991 is vastgesteld of men een voltijdse opleiding volgt of niet. In 1991 volgt nog 16% van de respondenten een voltijdse opleiding.
3. *Beroep vader.* Het huidige of laatst uitgeoefende beroep van de vader van de respondent is gecodeerd op basis van de economische beroepsstatusschaal van Ganzeboom, De Graaf en Kalmijn (1987). De score geeft aan in welke mate het beroep van de vader economisch kapitaal oplevert.¹

Methode. Eerst is nagegaan in welke leefvormen de respondenten zich in 1987 en 1991 bevonden. Vervolgens is een multinomiale logistische regressieanalyse uitgevoerd om de effecten te schatten van de opvattingen van jongvolwassen en van hun ouders, alsmede van een aantal achtergrondvariabelen op de kansen dat zij bepaalde leefvormtransities hebben gerealiseerd in de periode tussen 1987 en 1991. In deze analyse worden alleen die respondenten betrokken die in 1987 nog niet getrouwd waren ($n = 846$). Een multinomiale logistische regressieanalyse schat de effecten van een set onafhankelijke variabelen op een polytome categorische afhankelijke variabele (Liao 1994; Aldrich en Nelson 1984). Als de afhankelijke variabele J verschillende categorieën heeft en als de kans op het realiseren van categorie j en k worden uitgedrukt respectievelijk als p_j en p_k , en als er X_i onafhankelijke variabelen zijn, dan kunnen de effecten van deze variabelen op de kansverhouding dat men alternatief j dan wel k realiseert, worden geschat met behulp van een set vergelijkingen van het type

$$\log(p_j/p_k) = \sum (\beta_{ji} - \beta_{ki}) X_i = \sum \beta_{(j-k)i} X_i$$

Positieve β -waarden geven aan dat een hogere waarde op een bepaalde factor de kans op het realiseren van categorie j ten opzichte van categorie k verhoogt, terwijl een negatieve β -waarde het omgekeerde aangeeft. Een model met vier mogelijke leefvormen als afhankelijke variabele levert een veelheid aan geschatte parameters op, waardoor de interpretatie soms behoorlijk ingewikkeld wordt. Om deze reden worden in een afzonderlijke tabel de voorspelde percentages respondenten die een bepaalde leefvormtransitie zullen realiseren – gegeven bepaalde waarden van de onafhankelijke variabelen – gepresenteerd (Liao 1994).

In deze analyses wordt de afhankelijke variabele gevormd door de leefvorm van de jongvolwassenen in 1991. Naast de reeds eerder vermelde variabelen die de opvattingen van jongvolwassenen omtrent relaties en gezin, hun sociale herkomst en hun mogelijkheden en restricties meten, zijn nog drie typen variabelen in de analyse meegenomen. Allereerst zijn sekse en geboortecohort als controlevariabelen in de analyse betrokken. Ten tweede is ook de leefvorm in 1987 als controlevariabele opgenomen. Zonder opname van de leefvorm in 1987 in de analyse kunnen mogelijke effecten van andere variabelen, zoals effecten van opvattingen, namelijk niet eenduidig geïnterpreteerd worden. Uit eerder onderzoek (Beets e.a. in druk; Moors 1996) bleek bij voorbeeld dat denkbeelden omtrent ouderschap en gezinsvorming niet alleen van invloed zijn op het gezinsvormingsgedrag van jongvolwassenen, maar dat deze denkbeelden zelf ook beïnvloed worden door de leefvormen waarin men verblijft. Een gevonden effect van opvattingen op leefvormkeuze zou derhalve een schijnverband kunnen zijn, omdat de leefvorm op een eerder moment zowel van invloed is op de opvattingen van personen inzake relatievorming als op de leefvorm op een later moment. Door te controleren voor de leefvorm in 1987 kan deze interpretatie worden uitgesloten (Finkel 1995).

Selectieve uitval. Onderzoeksresultaten kunnen aanmerkelijk vertekend worden wanneer de nonrespons selectief is, dat wil zeggen dat de kenmerken van participanten en niet-participanten sterk uiteenlopen. De mate van selectiviteit van de oorspronkelijke steekproef is nagegaan door Dijkstra en Smit (1989). Zij concluderen dat er weinig reden is om aan de representativiteit te twijfelen. Echter, zij geven ook aan dat het niet goed mogelijk is om de mate van selectiviteit goed te beoordelen, aangezien er slechts weinig gegevens beschikbaar zijn die bij een dergelijke beoordeling bruikbaar zijn. Behalve door selectiviteit in de initiële nonrespons, kunnen de resultaten van een panelanalyse ook worden beïnvloed door selectieve uitval tussen opeenvolgende rondes van een onderzoek. Daarnaast kan de beperking van het onderzoek tot respondenten die in 1987 nog niet gehuwd met een partner samenleefden, mogelijk de reikwijdte van de resultaten beïnvloeden. Op twee manieren is nagegaan in hoeverre selectieve uitval de resultaten van dit onderzoek kan hebben beïnvloed. Allereerst is nagegaan welke factoren samenhangen met het al dan niet deelnemen aan het onderzoek in 1991. Daarbij is een groot aantal kenmerken

(situatiekenmerken, opvattingen, persoonlijkheidskenmerken, waardering van het interview) van de respondenten uit 1987 in de analyse betrokken. Uit die analyse blijkt dat vooral lager opgeleiden, respondenten die geen baan hebben en zij die woonachtig zijn in steden, een relatief grote uitval te zien geven. Respondenten die tijdens de eerste onderzoeksrunde nog een opleiding volgden, hebben juist een vergrote kans om aan het interview in 1991 deel te nemen. Uit deze analyse bleek tevens dat de leefvorm in 1987 geen invloed heeft op het al dan niet meedoen in 1991. Verder is – in navolging van Van Goor en Verhage (1997) – voor enkele variabelen nagegaan of de samenhang tussen leefvorm en opvattingen omtrent relaties in 1987 verschillend is voor respondenten die wel en respondenten die niet deel hebben genomen aan het onderzoek in 1991. Daaruit bleek dat, ondanks het feit dat uitvallers in bivariate analyses wat minder moderne opvattingen omtrent relatievorming bleken te hebben dan respondenten die niet uitvallen, de samenhangen tussen leefvorm en relatieopvattingen niet verschilden voor uitvallers en niet-uitvallers.

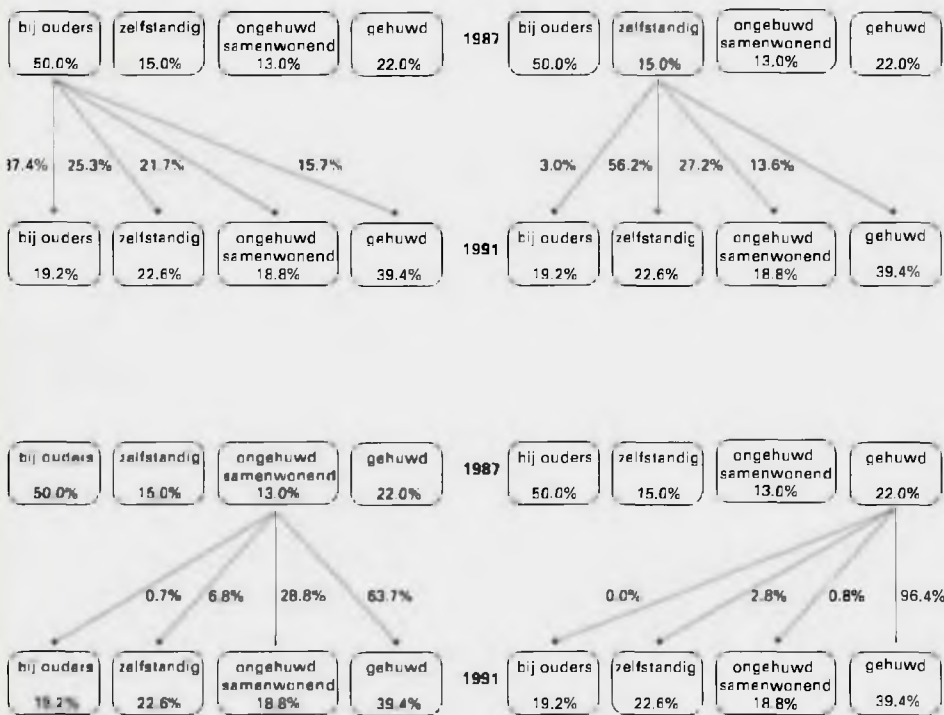
Een tweede manier om de effecten van selectieve uitval na te gaan is door een extra variabele in de analyses op te nemen die 'corrigeert' voor eventuele vertekening door dergelijke selectieve uitval. Er zijn tot op heden nog geen geheel tevredenstellende procedures ontwikkeld om de resultaten voor dergelijke mogelijke vertekeningen te corrigeren (Stolzenberg en Relles 1997; Winship en Mare 1992). De meest frequent toegepaste methode is ontwikkeld door Heckman (1979). In een eerste analysestap wordt nagegaan welke kenmerken van respondenten de kans op uitval beïnvloeden. Vervolgens wordt, op basis van de geschatte logistische regressievergelijking, een variabele geconstrueerd die voor iedere respondent die aan de tweede onderzoeksrunde deelneemt, aangeeft hoe groot de (hypothetische) kans is om aan de tweede ronde deel te nemen.² Deze variabele wordt ten slotte meegenomen in de analyse die alleen betrekking heeft op de respondenten die aan beide onderzoeksrondes hebben deelgenomen. In dit onderzoek zijn twee van dergelijke controlevariabelen geconstrueerd, te weten één om te controleren voor vertekening als gevolg van selectieve uitval en één om te controleren voor vertekening als gevolg van onze beperking tot respondenten die in 1987 nog niet gehuwd waren. Uit een vergelijking van de resultaten van een analyse met en een analyse zonder opname van beide controlevariabelen bleek dat de resultaten nauwelijks verschillen.³ Onze conclusie is derhalve dat mogelijke selectieve uitval waarschijnlijk geen ernstige gevolgen zal hebben gehad voor de onderzoeksresultaten. In de volgende tabellen worden alleen resultaten weergegeven van de variabelen die in dit artikel centraal staan. De volledige parameterschattingen zijn opvraagbaar bij de auteurs.

4 Resultaten

Een vergelijking van leefvormen in 1987 en 1991. In figuur 1 wordt de leefvorm van respondenten in 1987 en 1991 weergegeven en tevens de verschuivingen die zich in

de tussenliggende periode hebben voorgedaan. Er blijkt een aanzienlijk aantal transitie te hebben plaatsgevonden in de tussenliggende periode van vier jaar. Woonde in 1987 nog 50,0% van de ondervraagden in de ouderlijke woning, in 1991 is dat teruggelopen tot 19,2%. Het aandeel van de jongvolwassenen dat zelfstandig alleen woont, is daarentegen aanzienlijk gestegen, van 15,0% naar 22,6%, terwijl het aandeel ongehuwd samenwonenden omhoogging van 13,0% tot 18,8%. De sterkste stijging wordt aangetroffen voor de gehuwden: van 22,0% naar 39,4%. Was de modale leefvorm onder de ondervraagden in 1987 nog het thuis wonen, in 1991 is de modale leefvorm die van de gehuwden.

Figuur 1: Percentage jongvolwassenen per leefvorm in 1987 en 1991 en percentage jong-volwassenen dat van leefvorm veranderd is in de tussenliggende vier jaar

Uit figuur 1 blijkt dat de grootste mate van continuïteit in deze levensfase te vinden is onder de gehuwden, gevolgd door de zelfstandig wonenden. Ongehuwd samenwonen en bij de ouders wonen zijn leefvormen die in deze levensfase gekenmerkt worden door een veel sterkere mate van discontinuïteit. Verder blijkt het zeer zelden voor te komen dat respondenten die in 1987 niet meer bij de ouders woonden vier jaar later wel weer naar het ouderlijk huis zijn teruggekeerd. Dit laat echter onverlet dat een deel

van de respondenten in de tussenliggende vier jaar voor kortere of langere tijd weer bij de ouders heeft gewoond. In de volgende paragraaf zal worden ingegaan op de vraag door welke factoren de overgangen tussen de diverse leefvormen worden beïnvloed.

Determinanten van leefvormen van jongvolwassenen. In tabel 1 worden de resultaten van de uitgevoerde multinomiale logistische regressieanalyse gepresenteerd. Voor respondenten die 'hoog' dan wel 'laag' scoren op enkele variabelen, wordt vervolgens in tabel 2 de verdeling over de leefvormen weergegeven gebaseerd op het geschatte model.

Tabel 1: Effecten van opvattingen, kenmerken van het ouderlijk huis en mogelijkheden en restricties op de leefvormkeuze van jong-volwassenen (resultaten van een multinominaal logistische regressie-analyse)

	Zelfstandig versus thuis	Samen- wonend versus thuis	Samen- wonend versus zelfstandig	Gehuwd versus thuis	Gehuwd versus zelfstandig	Gehuwd versus samen- wonend
<i>Attitudes</i>						
Attitude t.o.v. ongehuwd samenwonen	-.002	.001	.003	-.010†	-.008	-.011*
Attitude t.o.v. lat-relaties	.005	.000	-.004	-.001	-.006	-.002
Sekserol-oriëntatie	-.001	.004	.005	-.007	-.007	-.012†
Opvattingen omtrent explicitering	-.008	-.007	.000	-.013	-.005	-.006
Opvattingen ouderschap	-.006	-.006	.000	.010	.016*	.016*
<i>Ouderlijk huis</i>						
Attitude t.o.v. niet-huwelijkse relaties	.000	.002	.002	-.005	-.005	-.008
Religiositeit	-.056	-.176†	-.120	.024	.080	.200*
Opleidingsniveau vader	.050	-.028	-.079*	-.013	-.063	.016
Opleidingsniveau moeder	.051	.077	.026	-.014	-.066	-.091†
<i>Mogelijkheden en restricties</i>						
Mavo	1.185**	.548†	-.636†	.593†	-.591	.045
Mbo	.201	.707	.450	1.323**	1.115	.616
Havo/vwo	1.379**	.935*	-.444	1.001**	-.377	.067
In opleiding	1.201**	.327	-.879**	-.592	-1.798**	-.919
Economische beroeps- status vader	-.012	-.171	-.159	-.079	-.066	.093

† $p < .10$; * $p < .05$; ** $p < .01$

Tabel 2: Voorspelde verdeling naar leefvorm van jong-volwassenen in 1991, gesplitst naar diverse kenmerken, op basis van de multinomiaal logistische regressie-resultaten uit tabel 1 (in %)

	Leefvorm in 1991			
	Thuis wonend	Zelfstandig	Ongehuwd samenwonend	Gehuwd
Opvattingen omtrent ongehuwd samenwonen				
negatief (20)	14	32	27	27
positief (80)	16	33	34	17
Opvattingen omtrent ouderschap				
negatief (20)	15	34	35	15
positief (80)	17	26	27	30
Religiositeit ouders				
zwak (1)	13	31	41	14
sterk (5)	18	34	27	21
Opleidingsniveau op 18-jarige leeftijd				
lbo	28	23	34	16
havo/vwo	11	36	35	18
Opleidingsstatus				
in opleiding	10	56	28	7
niet in opleiding	17	29	34	20

De eerste set parameters in tabel 1 laat de effecten van attitudes op de leefvormkeuze in 1991 zien. Deze attitudes hebben geen effect op de vraag of jongvolwassenen in 1991 thuis wonen, zelfstandig wonen of ongehuwd met een partner samenwonen. De attitudes beïnvloeden wel de kans dat jongvolwassenen in 1991 gehuwd zijn. Jongvolwassenen hebben een grotere kans om in 1991 gehuwd te zijn naarmate zij in 1987 minder positief dachten over ongehuwd samenwonen, zij er traditionelere denkbelden omtrent de rol van de vrouw op nahielden en zij positiever stonden tegenover het ouderschap.

Uit tabel 2 blijkt dat – volgens het model uit tabel 1 – 27% van de jongvolwassenen met negatieve opvattingen omtrent ongehuwd samenwonen in 1991 getrouwd is, terwijl dit percentage onder jongvolwassenen met positieve opvattingen slechts 17 is. Dat ook opvattingen omtrent ouderschap een rol spelen, blijkt uit het feit dat twee keer zo veel jongvolwassenen die positief ten opzichte van ouderschap staan in 1991 getrouwd zijn dan jongvolwassenen met negatieve opvattingen (30 versus 15%). Deze resultaten vormen een gedeeltelijke bevestiging van de eerste hypothese.

'Traditionele' opvattingen vergroten de kans op trouwen, maar niet de kans dat men langer bij de ouders thuis blijft wonen.

De tweede set parameters in tabel 1 laat de effecten van kenmerken van het ouderlijk huis op de leefvormkeuze in 1991 zien. Deze effecten zijn door de bank genomen zwak. De gepercipieerde attitude van ouders ten opzichte van alternatieve leefvormen blijkt niet het verwachte effect op de leefvormkeuze uit te oefenen. Wel zijn er enkele andere significante verbanden die een indicatie vormen voor het feit dat jongvolwassenen met 'traditionelere' ouders wellicht eerder voor een 'traditionele' leefvorm kiezen dan jongvolwassenen die ouders hebben die er meer moderne opvattingen op nahouden. Zo blijken jongvolwassenen met sterk religieuze ouders vaker gehuwd te zijn en vaker nog bij hun ouders thuis te wonen dan jongvolwassenen van wie de ouders niet of slechts zwak religieus zijn. Tabel 2 laat zien dat slechts 13% van de jongvolwassenen van wie de ouders niet religieus zijn nog bij de ouders thuis wonen en slechts 14% gehuwd is, terwijl deze percentages aanmerkelijk hoger zijn (respectievelijk 18% en 21%) indien de ouders sterk religieus zijn. Verder blijken jongvolwassenen van wie de moeder hoogopgeleid is een grotere kans te hebben ongehuwd samen te wonen dan gehuwd te zijn. Jongvolwassenen wier vader hoogopgeleid is wonen vaker zelfstandig dan ongehuwd samen. Deze resultaten geven een zwakke ondersteuning aan hypothese 2.

De derde set met parameters in tabel 1 brengt het effect van mogelijkheden en restricties op de leefvormkeuze in beeld. De derde hypothese luidde dat jongvolwassenen minder vaak thuis zouden wonen naarmate zij over meer financiële hulpbronnen beschikten. Deze hypothese vindt een gedeeltelijke ondersteuning. Weliswaar hangt de leefvorm in 1991 niet af van de economische beroepsstatus van de vader van de respondent, maar wel blijkt dat jongeren die lager beroepsonderwijs hebben gevolgd vaker nog bij hun ouders thuis wonen dan jongeren met een hoger opleidingsniveau. Uit tabel 2 blijkt dat onder jongvolwassenen met een lbo-achtergrond in 1991 nog 28% thuis woont en 23% zelfstandig. Onder jongvolwassenen met een havo of vwo-achtergrond is de situatie omgekeerd. Slechts 11% van hen woont nog thuis en 36% woont zelfstandig. De vierde hypothese – dat jongvolwassenen die in opleiding zijn vaker zelfstandig wonen en minder vaak thuis of met een partner wonen dan jongvolwassenen die geen voltijds opleiding volgen – wordt ook door de resultaten ondersteund. Uit tabel 2 blijkt dat maar liefst 56% van de respondenten die een opleiding volgen in 1991 zelfstandig wonen, terwijl dat maar voor 29% van de respondenten die geen opleiding volgen, geldt. Deze laatste zijn vooral veel vaker gehuwd, maar wonen ook vaker ongehuwd samen of nog bij hun ouders.

5 Conclusie en discussie

Het belangrijkste doel van deze studie was om na te gaan in welke mate opvattingen en waarden van jongvolwassenen inzake leefvormen en gezin hun daaropvolgend

gedrag verklaren. Daarbij is aandacht besteed aan een vijftal opvattingen en waarden, die elk een bepaalde indicatie beoogden te zijn van een meer of minder geïndividualiseerde houding. Drie van deze vijf bleken significante voorspellers te zijn van uiteindelijk gerealiseerde leefvormen: houding tegenover ongehuwd samenwonen, sekserol-oriëntatie en de waarde die wordt toegekend aan het ouderschap. Overigens bleek dat de in dit onderzoek opgenomen opvattingen en waarden vooral van invloed zijn op de kans dat jongvolwassenen binnen een periode van vier jaar in het huwelijk treden. Ze differentiëren daarentegen niet tussen bij de ouders wonen, zelfstandig wonen of ongehuwd samenwonen. Dit suggereert dat de opvattingen van jongvolwassenen omtrent gezin en relaties niet zozeer de timing van de keuze tussen bij ouders, zelfstandig of met een partner wonen beïnvloeden, maar vooral van invloed zijn op de vraag hoe snel men, wanneer men een partner heeft, kiest voor een huwelijk. De vraag of men bij de ouders, zelfstandig dan wel met een partner leeft, wordt wellicht veel sterker bepaald door omstandigheden, zoals opleidings-, werk- en woonsituatie, door de interne dynamiek van de partnerrelatie en door algemene ideeën omtrent de juiste leeftijd om bepaalde demografische gebeurtenissen mee te maken dan door opvattingen omtrent gezin en relaties.

Een belangrijk voordeel van het gebruik van vijf indicatoren, in plaats van het gebruik van één meer algemeen meetinstrument, is dat de samenhang van opvattingen en waarden enerzijds en belangrijke levensgebeurtenissen anderzijds genuanceerd kan worden bestudeerd. Zo blijkt de keuze voor het huwelijk vooral samen te hangen met een negatieve waardering voor ongehuwd samenwonen en een positieve waardering voor ouderschap. De visie van jongvolwassenen omtrent de 'inhoud' van de relatie is veel minder van invloed op de neiging om tussen 1987 en 1991 in het huwelijk te treden. Alleen een traditionele visie op de rol van de vrouw blijkt enigszins samen te hangen met een snelle keuze voor het huwelijk. Jongvolwassenen die minder belang hechten aan gezamenlijkheid in de relatie en meer belang aan 'onderhandelen' zijn niet geneigd het huwelijk langer uit te stellen dan jongvolwassenen die hier traditioneler over denken.

Opvattingen van ouders lijken van relatief weinig betekenis te zijn bij de keuze van een leefvorm. Alleen religiositeit en opleidingsniveau van de moeder hangen samen met deze keuze. Het huwelijk wordt vaker uit- of afgesteld door jongvolwassenen van wie de ouders niet erg religieus zijn en waarvan de moeder hoger is opgeleid. Uitgaande van de gedachte dat er in gezinnen die areligieus zijn en waar de moeder betaalde arbeid verrichtte waarschijnlijk modernere opvattingen omtrent gezinsleven heersten dan in religieuze gezinnen en gezinnen waarin de moeder geen betaalde arbeid verrichtte, suggereren deze resultaten dat overdracht van waarden en opvattingen nog steeds een rol spelen – zij het een bescheiden – in de keuze omtrent leefvormen die door jongvolwassenen gemaakt worden. Daarnaast blijkt een hoog opleidingsniveau van de vader – via de mogelijkheid van financiële overdrachten aan de 'startende' jongvolwassenen – gerelateerd te zijn aan de kans op het zelfstan-

dig alleen gaan wonen van de kinderen (Buck en Scott 1993; Goldscheider en Goldscheider 1993a).

Ten slotte blijken ook de mogelijkheden en restricties die jongvolwassenen ervaren, van invloed te zijn op hun keuzes omtrent leefvormen. Hoger opgeleiden zullen eerder ongehuwd samenwonen dan laagopgeleiden – enerzijds omdat zij vaker een opleiding buitenshuis zullen zijn gaan volgen, anderzijds omdat zij over meer financiële middelen beschikken. Daarnaast stellen jongvolwassenen die een opleiding volgen, het samenwonen met een partner uit tot na de afronding van hun studie.

Deze studie heeft laten zien dat opvattingen van jongvolwassenen over relaties en gezin van invloed zijn op de leefvormkeuzes die zij maken. Bij deze – op zich belangrijke – bevinding kunnen echter wel enkele kanttekeningen worden geplaatst. De gevonden verbanden zijn niet erg sterk en lijken bovendien af te hangen van de soort keuze die wordt bestudeerd. De onderzochte opvattingen beïnvloeden vooral de timing van huwelijkssluiting en niet zozeer de keuze tussen bij de ouders, zelfstandig, of met een partner wonen.

Mogelijk houdt de geringe sterkte van de gevonden effecten verband met de uitval die in het panelonderzoek heeft plaatsgevonden. Echter, deze verklaring is, ons inziens, om twee redenen niet erg plausibel. Allereerst zijn er weinig empirische redenen om de gevonden resultaten toe te schrijven aan selectieve uitval. De uitval blijkt niet selectief te zijn op de meeste van de in het onderzoek betrokken variabelen. Bovendien blijkt controle voor selectivity bias met behulp van de procedure zoals ontwikkeld door Heckman (1979) de resultaten niet te beïnvloeden. Ten tweede is er ook inhoudelijk weinig reden om te verwachten dat selectieve uitval de resultaten beïnvloedt. Het is namelijk niet eenvoudig om een plausibele inhoudelijke redenering te vinden die kan aangeven waarom selectieve uitval in dit geval tot een onderschatting van het werkelijke effect van opvattingen op gedrag zou leiden.

Een andere mogelijke verklaring voor de relatief zwakke verbanden tussen opvattingen en gedrag kan zijn dat het vergelijken van de leefvorm op twee momenten die relatief ver uit elkaar liggen, een relatief grove wijze van toetsen van de hypothese behelst. Wellicht ontstaan er duidelijker verbanden indien de exacte timing van de diverse leefvormtransities wordt geanalyseerd.

Ten slotte doen deze resultaten de vraag rijzen in hoeverre er, als de invloed van opvattingen op leefvormkeuzes relatief gering is, wellicht een sterker effect is van het meemaken van leefvormkeuzes op opvattingen omtrent relaties en gezin. Beets, Liefbroer en De Jong Gierveld (in druk) hebben dit aangetoond voor opvattingen over ouderschap. Deze veranderden wanneer jongvolwassenen van leefvorm veranderden. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of een dergelijk vorm van aanpassing ook plaatsvindt bij andere opvattingen.

Noten

1. Het economisch kapitaal wordt hier gehanteerd als een proxy voor het besteedbaar inkomen van de ouders. Om twee redenen kan dit slechts als een matige indicator beschouwd worden. Allereerst wordt de mogelijke bijdrage van de moeder van de respondenten buiten beschouwing gelaten. Daarnaast kunnen ook eventuele uitkeringen in aanvulling op of ter vervanging van een inkomen uit betaalde arbeid een rol spelen. Over dergelijke uitkeringen is in het onderzoek geen informatie verzameld. Wel is bekend dat bij 73% van de vaders een betaald baan heeft. Van de overigen is de helft gepensioneerd en de andere helft arbeidsongeschikt of werkeloos ten tijde van de eerste interviewronde.

2. Deze variabele wordt de inverse Mill's ratio of ook wel Heckman's λ genoemd. Stel dat Y de kans op al dan niet uitvallen is, en dat er een set onafhankelijke variabelen X is die de kans op uitval voorspelt, dan wordt λ gebaseerd op de gevonden regressie-parameters (β) uit de regressie van Y op X , en wel als volgt:

$$\lambda = \phi(\beta X) / 1 - \Phi(\beta X),$$

waarbij ϕ de dichtheidsfunctie voor een normaal verdeelde variabele is, en Φ de verdelingsfunctie voor een dergelijke variabele (Heckman 1979). De gevonden waarden van λ worden vervolgens als voorspeller aan de tweede regressievergelijking (in dit geval dus de multinomiale regressie waarin de leefvorm op t_2 wordt voorspeld) toegevoegd.

3. De kwaliteit van de door Heckman ontwikkelde procedure hangt onder meer af van de mate waarin het model er in slaagt uitval tussen de onderzoeksrondes te voorspellen. Hoe beter dit lukt hoe preciezer de schattingsresultaten zijn. In ons onderzoek is de zogenaamde pseudo- R^2 , een maat voor de verklaringskracht die enigszins te vergelijken is met R^2 in OLS regressie-analyses, 23,5%. Daarnaast wordt er van uitgegaan dat de meetfouten in het model normaal verdeeld zijn.

Het is nog onduidelijk onder welke omstandigheden schendingen van de modelassumpties tot incorrecte resultaten leiden (Winship en Mare 1992). Stolzenberg en Relles (1997) laten zien dat gebruik van Heckman's λ vaak zelfs tot verslechtering van de schatters van andere effecten kan leiden. Echter, zij geven ook aan dat de kans op vertekening gering is wanneer de samenhang tussen de onafhankelijke variabelen en Heckman's λ zwak is en wanneer de uitval niet goed voorspeld kan worden. Aan beide vereisten wordt in ons onderzoek voldaan. Ook de zwakke invloed van het opnemen van Heckman's λ in de uiteindelijke analyse suggereert dat de onderzoeksresultaten niet vertekend zijn door selectieve uitval.

Onze verwachting dat de resultaten van dit onderzoek niet vertekend zijn door selectieve uitval is niet alleen gebaseerd op het feit dat controle op 'selectieve bias' niet tot andere resultaten leidt. Ook inhoudelijk zien wij geen argumenten om vertekening te verwachten. Zo mag verondersteld worden dat selectieve uitval vooral dan problematisch is indien er plausibele argumenten zijn dat deze uitval de causale samenhang in een bepaalde richting kan hebben vertekend. Een dergelijke plausibele argumentatie is ons inziens niet voorhanden.

Geraadpleegde literatuur

- Aldrich, J.H. en F.D. Nelson (1984) *Linear probability, logit, and probit models*. Beverly Hills, Cal.: Sage.
- Avort, A.J.P.M. van der (1987) *De gulzige vrijblijvendheid van expliciete relaties*. Tilburg: Tilburg University Press.

- Axinn, W.G. en A. Thornton (1992) The influence of parental resources on the timing of the transition to marriage. *Social Science Research* 21: 261-285.
- Axinn, W.G. en A. Thornton (1993) Mothers, children, and cohabitation: The intergenerational effects of attitudes and behavior. *American Sociological Review* 58: 233-246.
- Beck, U. en E. Beck-Gernsheim (1995) *The normal chaos of love*. Cambridge: Polity Press.
- Becker, G.S. (1981) *A treatise on the family*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Beets, G.C.N., A.C. Liefbroer en J. de Jong Gierveld (1997) Combining employment and parenthood: A longitudinal study of intentions of Dutch young adults. *Population Research and Policy Review* 16: 457-474.
- Beets, G.C.N., A.C. Liefbroer en J. de Jong Gierveld (in druk) Changes in fertility values and behaviour: A life course perspective. In: R. Leete (ed.) *Cultural and temporal variations in values: Impact of fertility change*. Oxford: Oxford University Press.
- Berrington, A. en M. Murphy (1994) Changes in the living arrangements of young adults in Britain during the 1980s. *European Sociological Review* 10: 235-257.
- Bois-Reymond, M. du, E. Peters en J. Ravesloot (1994) *Keuzeprocessen van jongeren: Een longitudinale studie naar veranderingen in de jeugdfase en de rol van de ouders*. Den Haag: VUGA.
- Brande, K. van den (1996) *Ongehuwd samenwonen: Betekenissen van de relatie en de leefvorm*. Leuven: Garant.
- Buck, N. en J. Scott (1993) She's leaving home: but why? An analysis of young people leaving the parental home. *Journal of Marriage and the Family* 55: 863-874.
- Corijn, M. (1995) *De overgang naar volwassenheid in Vlaanderen: Resultaten van het NEGOSonderzoek* (CBGS Monografie, 1995-1). Brussel: Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie.
- Dijkstra, W. (red.) (1989) *Het proces van sociale integratie van jong-volwassenen: De gegevensverzameling voor de eerste hoofdmeting*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Dijkstra, W. (red.) (1993) *Het proces van sociale integratie van jong-volwassenen: De gegevensverzameling voor de tussenmeting en de tweede hoofdmeting*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Dijkstra, W. en J. Smit (1989) Nonrespons. In W. Dijkstra (red.), *Het proces van sociale integratie van jong-volwassenen: De gegevensverzameling voor de eerste hoofdmeting*. Amsterdam: VU Uitgeverij, p. 59-70.
- Finkel, S.E. (1995) *Causal analysis with panel data*. Thousand Oaks, Cal.: Sage.
- Georg, W., C. Strzoda en J. Zinnecker (1994) Determinanten des Auszugs junger Erwachsener aus dem Elternhaus: Eine Analyse mit Survivalmodellen. *ZA-Information*, 34: 106-123.
- Goldscheider, F.K. en C. Goldscheider (1993a) *Leaving home before marriage: Ethnicity, familism and generational relationships*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Goldscheider, F.K. en C. Goldscheider (1993b) Whose nest? A two-generational view of leaving home during the 1980s. *Journal of Marriage and the Family* 55: 851-862.
- Goor, H. van, en A.L. Verhage (1997) De gevolgen van nonrespons en retrospectieve vertekeningen voor de uitkomsten van een onderzoek naar ziekteverzuim. *Sociologische Gids* 44: 180-204.
- Heckman, J.J. (1979) Sample selection bias as a specification error. *Econometrica* 47: 153-161.
- Hoorn, W.D. van (1994) Alleenwonen: Uit vrije wil of tegen wil en dank. *Maandstatistiek van de Bevolking* 9: 19-28.
- Jong, A. de en A.C. Liefbroer (1997) *Schalen in het PSIN: Schaalontwikkeling in een longitudinaal onderzoek*. Den Haag: NIDI.
- Jong Gierveld, J. de, A.C. Liefbroer en E. Beckink (1991) The effect of parental resources on patterns of leaving home among young adults in the Netherlands. *European Sociological Review* 7: 55-71.

- Jong Gierveld, J. de, E. Beekink en A.C. Liefbroer (1993) Veranderingen in de leefvormen van jongvolwassenen: De samenhang met attitudes en sociale herkomst. In: C. Bouw & B. Kruithof (red.) *De Kern van het verschil: Culturen en identiteiten*. Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 191-216.
- Liao, T.F. (1994) *Interpreting probability models: Logit, probit, and other generalized linear models*. Thousand Oaks, Cal.: Sage.
- Lesthaeghe, R. en G. Moors (1995) Living arrangements, socio-economic position, and values among young adults: A pattern description for Belgium, France, The Netherlands and West Germany, 1990. In: H. van den Brekel en F. Deven (red.) *Population and family in the Low Countries 1994: Selected current issues*. Dordrecht: Kluwer, p. 1-56.
- Liefbroer, A.C. (1989) Samenwonen of trouwen? Verschillen tussen de plannen van jongvolwassenen en de aan hun ouders toegeschreven opvattingen. *Bevolking en Gezin* 83: 108.
- Liefbroer, A.C. en J. de Jong Gierveld (1995) Standardization and individualization: The transition from youth to adulthood among cohorts born between 1903 and 1965. In: H. van den Brekel en F. Deven (red.) *Population and family in the Low Countries 1994: Selected current issues*. Dordrecht: Kluwer, p. 57-79.
- Maas, L.C. (1987) Opvattingen van jonge mensen in relatie tot hun leefvormen. *Bevolking en Gezin* 7: 31.
- Molenaar, I.W., P. Debets, K. Sijtsma en B.T. Hemker (1994) *MSP: A program for Mokken Scale analysis for Polytomous items, version 3.0*. Groningen: iec ProGAMMA.
- Moors, G. (1996) Gezinsvorming en processen van waardeselectie en -aanpassing. *Mens en Maatschappij* 71: 4-24.
- Mulder, C.H. (1997) Een kind of eerst een koophuis? Veranderingen in het tijdstip van het kopen van een huis ten opzichte van relatievorming en vruchtbaarheid. *Mens en Maatschappij* 72: 4-20.
- Oppenheimer, V.K. (1988) A theory of marriage timing. *American Journal of Sociology* 94: 563-591.
- Rozendal, P.J., H.G. Moors en F.L. Leeuw (1985) *Het bevolkingsvraagstuk in de jaren '80: Opvattingen over overheidsbeleid*. Den Haag: NIDI.
- Stolzenberg, R.M., en D.A. Relles (1997) Tools for intuition about sample selection bias and its correction. *American Sociological Review* 62: 494-507.
- Visser, H. (1994) Kinderen worden volwassen. *Maandstatistiek van de bevolking* 6: 9-17.
- Waite, L.J. (1995) Does marriage matter? *Demography* 32: 483-507.
- Waite, L.J., F.K. Goldscheider en C. Witsberger (1986) Nonfamily living and the erosion of traditional family orientations among young adults. *American Sociological Review* 51: 541-554.
- Winship, C. en R.D. Mare (1992) Models for sample selection bias. *Annual Review of Sociology* 18: 327-350.
- Zhao, Y. (1993) Niet-gehuwd samenwonen minder afhankelijk van opleidingsniveau. *Maandstatistiek van de bevolking* 1: 6-7.